

Sangam SKM College – Nadi
Lesson Notes – Week 1
Year 12
Vosa VakaViti

Strand: iTovo Vakavanua

SubStrand: iTovo VakaVanua ni veiqaraqaravi vakavanua e dau vakayacori e na soqo ni Vakamau

Lesson Objective

Vakamacalataka na veitarataravi ni veiqaraqaravi vakavanua e dau vakayacori ena soqo ni Vakamau

- na iyau e vakayagataki
- ira na vakaitavi kei na
- inaki ni veiqaravi.

NA SOLEVU, NA SOQO, KEI NA VEIQARAVI

Na Vakamau

1. **Tabailago** – na kena sa la'ki tarogi e dua na yalewa me vakawatitaki ni sa bera ni duguci.
2. **iDuguci** – na tabua me la'ki vosaki kina na yalewa me vakawati.
3. **iVakadonugusu** – na tabua e tuberi se magiti e vakarautaki me ivakavinavinaka ni kena sa ciqomi na iduguci.
4. **Na tevutevu** – na iyau ka kau ki na vale ni vakawati. Oqori e okati kina na ivivivi ibe me vakatekivu mai na kena tabakau ki na dela ni loga. Na ivivivi ena tiko kina na icoco levu se itevutevu, na icoco lalai, na ikotokoto se idavodavo, na ivakabati kei na dela ni loga. Ena tiko na kena kumi, na gatu se na taunamu ni Viti. Na ilatilati, na ilokoloko kei na so tale.
5. **iButubutu** – na ibe ka tevu e loma ni vale ni lotu ka me rau tu kina na vakamau. Na ibe oqo e qai dau coki me nona ko koya ka caka lotu ni vakamau.
6. **Na ilakovi** – na tabua e ratou vakacabora na wekai tagane ki vei iratou na wekai yalewa ni sa oti na nodrau vakalotutaki na veiwatini vou, ka lakovi kina vakavanua na yalewa me sa mai tawana na nona vale ni vakamau.
7. **Na lewe/ vakatawa ni bola** – na tabua ka na kauta voli yani ko yalewa ni sa kau tiko ki na nona vale na vakamau ka cavuta me nona lewe ni bola, ia, e sa na nona icurucuru vakavanua ki na nona vale vou.
8. **Na ikali ni sucu** – na tabua e tuberi vei iratou na weka ni yalewa me baleta na kena sa mai vakacavari koto na veitaqomaki vakatina vei koya na tina ni yalewa ena vuku ni luvena ka sa mai vakamautaki.

9. **Na iyau ni tinani gone** – oqo na iyau kei na magiti e vakacabori ka sa dau koto tani sara toka ga me nona na tina ni yalewa ka sa vakamautaki na luvena.

10. **Na ivola** – na tabua e tuberi kei na kena magiti e vakacabori me vakadinadinataki kina ka kila vakavanua na yalewa vou me sa dua ko koya na lewe ni mataqali itagane, ka sa na dua ko koya ena cakava na kena ogaoga vakaitokatoka, vakayavusa se vakavanua ni vanua e sa na vakawati kina.

11. **Na vakabogi va** – na magiti e vakarautaki me marautaki kina na yalewa vou ka na ivakaraitaki ni nona maroroi. Ni oti koya e sa na qai cabo e dua se sivia na tabua me nona itataunaki.

Na Taro:

1. Vakamacalataka na **tolu (three)** na veiḡaraḡaravi vakavanua ni Vakamau sa koto e ra qai vakamacalataka na kena i naki kei na **veika** e dau vakayacori kina?
  - (a) tevutevu
  - (b) vakadonugusu
  - (c) ivakatawa ni bola
2. Tasereka e tolu na veisau e sa laurai ena gauna qo e na soqo ni vakamau?
3. Na cava na duidui ni lakovi kei na iduguci? Vakamacalataka.

Strand: Wilivola Kei Na Vakavakadigo

Sub Strand: Vanua ni vakaitukutuku, veivosaki e veisiga, vosa e vakayagataki e na vakacacali.

Content Learning Outcome: (Na Veika me Rawati)

- ❖ Vakamacalataka na ibalebale ni Serekali
- ❖ Vakamacalataka na iwalewale ni buli Serekali
- ❖ Dikeva, veitalanoataka na ivakavuvuli ni Serekali

Kevaka o se sega ni vola na nomu *notes* ni Serekali ni Cakacaka ni Tevoro, au kerea mo vola. Vei kemuni na sa vola oti na notes ni sauma sara yani na taro ena nomuni ivola ni Serekali.

Sa koto era e dua na Serekali. Wilika mada.

NA CAKACAKA NI TEVORO

Vola: Peni Delaibatiki

1. Sa dau qaseqase na cakacaka ni tevoro
Ni temaka noda bula
Me da qai bulataka na bula duka
E delai vuravura
2. E tara na bula yadudua
Vuvale, lotu, matanitu kei na vanua
Me sagai me vakuai e dua
Me yacova rawa na taucoko ni bula

3. E cakacaka e na siga kei na bogi
Ni sega ni cegu nona sasaga voli
Tamata me guilecava na i
vakataotioti
Qai calata na bula vakacegu tawa oti
4. Ia na tevoro ‘qo e rawa ni dau vorata
E na kaukauwa ni noda Turaga
Ko Jisu kei na nona vosa ni yalayala
‘Na ka dou kerea e na yacagu, au na kitaka’

NA I VAKAMACALA NI SEREKALI

a. NA I BALEBALE NI SEREKALI

- Na Serekali ‘Na Cakacaka Ni Tevoro’ e kena i balebale na vuravura qo e veitemaki tu ga kina na tevoro ko Setani. E temaka na noda bula ka saga vakalevu sara meda nona.
- E sasaga tiko na tevoro me vakacacana na bula ni matavuvale, lotu, matanitu kei na vanua eda bula kina.
- Na tevoro e cakacaka tu ga siga kei na bogi ka ni gadreva meda guilecava na noda i vakataotioti, sa i koya na bula tawa mudu mai vua na Kalou.

- Na kaukauwa ni Kalou eda qarava ena vakarusa ka vorata na cakacaka ni tevoru ka sa dodonu meda vakararavitaka vua na Kalou na noda bula. E kaya nona vosa ena i otioti ni qaana ‘Na ka dou na kerea ena yacaqu, au na kitaka’.

b. WALEWALE NI BULI SEREKALI

1. Na Vosa ka rogorogo vata

- E digitaka na **vosa rorogo vata ena i tinitini ni veiyatu eso ni qaqa ni serekali.**
- **I Vakaraitaki** - e tini ena ‘o’ na i matai ni qaana, tini ena ‘a’ na i matai, karua kei na i kava ni qaana, ka tini ena ‘i’ na i katolu ni qaana.
- **Vuna:** E solia na yalo reki kei na marau kina yalodra era wilika na serekali.
- A i karua ,oya ni vakadeitaka na i balebale ni serekali ka ni vakaraitaka na nodra veiwekani voleka na vosa ena serekali.
- Ai katolu, ni dodonu me uqeti ira era wilika me ra nanamaki ka siqema na vosa e tarava mai. Kevaka e na sega ni rorogo vata sa na veisautaka na kena i balebale.

2. Na Tokaruataki ni Vosa ena Serekali

- E tokaruataki na vosa ‘bula’ ena veiqaqani serekali.
- **Vuna-** Ni gadreva me vakadeitaka na i balebale ni veika e vakadewataka ena serekali ‘Na Cakacaka Ni Tevoru’.

3. Na Qaqana Kei Na Yatuvosa Ena Serekali

- E vakayagataka ko Peni Delaibatiki e va na qaani serekali ka va na i yatuvosa ena veiqaqana.

4. Volai vakamatailelevu ena iqi kata na i ulutaga

- **Vuna** – dreta na mata me rawa nida wilika ka kila/vulica na uto ni serekali
- I Vakaraitaki: **NA CAKACAKA NI TEVORO**

NA CAKACAKA LAVAKI

NA TARO

1. Vakamacalataka e tolu na iwalewale ni buli serekali e vakayagataki?
2. Mai na nomu vakawilika tiko na qaani serekali, na vanua cava, na gauna kei na ituvaki ni yalo cava e sotavi tiko ena gauna e tauyavutaki kina na serekali qo?
3. Vola mai e tolu na ivakavuvuli o bau vulica mai me baleta **NA CAKACAKA NI TEVORO?**

SA YALA E KE!

Sangam SKM College – Nadi
Lesson Notes – Week 3
Year 12
Vosa VakaViti

Strand: Wilivola Kei Na Vakavakadigo

Sub Strand: Na Lawa Ni Vosa.

Content Learning Outcome: (Na Veika me Rawati)

- ❖ Veidutaitaka na vosa volai, tabaki se kaburaki kei na vanua era vakayagataki kina
- ❖ Vakayagataka vakamatau na veivosa vakarautaki kei na veivanua era vakayagataki kina

NA VOSA VEIGANITI

Na Vola iTukutuku [Ripote]

Na Vakayagataki Ni Vosa

1. KENA INAKI

- me dau veivakavulici
- tukuna na itukutuku ni veivoli
- tukutuku ni veivakamarautaki
- tukutuku me na veimaroroi e na veitikotiko
- na nodra vakasama se rai na lewenivanua
- na irogo e gusu ni matanitu kina lewenivanua
- me solia tale ga na tubu vua na kena itaukei

2. KENA IDEWADEWA

- volai qai tabaivolataki e na niusiveva, meqazini se iLalakai se kacivaki e na walesi se rejio yaloyalo

3. KENA ITAUTAU

- Ripote e soli kina na itukutuku dina ka sega ni dua na ito e vakabi kina na dauvolaitukutuku.
  - ❖ **Biuta vata na itukutuku kina vanua vakarautaki me ra biu kina**
  - ❖ **Me matata na itukutuku e soli**
  - ❖ **Kua ni vakayagataki na mataqali vosa - m.v cava na vuna?**

4. NA VAKATAKILAKILA VAKAVOSA [LINGUISTIC FEATURES]

a. VOSA

- Dau vakayagataki na vosa rawarawa kei na vosa ni vakarokoroko
- Vakayagataki vakalevu na ‘a’ me vakaraitaka na veika se itukutuku sa yaco/caka oti
- Soli na gauna, vanua kei na veika e yaco.

b. MATAVOSA

- Tukuni vakamatata na vanua e kau mai kina na itukutuku – mai vei ira na vakabauti
- Vakayagataki vakalevu na matavosa; ‘...a kaya o...’ se ‘...e tukuna o...’ se ‘...e vakadeitaka o ...’
- Vakayagataki ni ulutaga me lekaleka, me laurai levu qai matata

c. YATUVOSA

- Levu kina na parakaravu
- Dua na yatuvosa balavu dua na parakaravu
- Na yatuvosa ni veiparakaravu e rawa ni dua toka ga se rua.
- Kilai ga na uto ni tukutuku mai na matai ga ni parakaravu
- E dau biu na ikau (introduction) vinaka e na usutu ni tukutuku – na **vuna** me taleitaki na kena wiliki (lewenivanua)
- E dau liu mai na itukutuku bibi, qai soli mai muri na itukutuku ka sega so ni bibi.
- Vakayagataki na veimataqali yatuvosa mai na kena e rawarawa kina kena e dredre
- Vakayagataki vakalevu na vakasavitukutuku ia e sega soti na vosa cavuti

5. NA IVAKATAKILAKILA TAWAVAKAVOSA [NON LINGUISTIC FEATURES]

- ❖ Na kena vakalailaitaki na vakayagataki ni vakatakilakila ni vosa e cavuti (“...”)
- ❖ Vakayagataki ni yaloyaloyalo; qo me lako vata mai na itukutuku e tukuni ka me volai koto na kena ulutaga.

NA CAKACAKA LAVAKI

Dikeva na itukutuku ka koto oqori era ka sauma na taro vakarautaki e na dua se rua na yatuvosa.

Vurevure ni Tukutuku: *Na i Lalakai*, 22 ni Maji, 2017

NA TARO:

- (1) Vola e **rua** na inaki ni tukutuku e cake?
- (2) Tukuna e **rua** na vakatakilakila vakavosa e vakayagataki?
- (3) Vakamacalataka e **rua** na ivakatakilakila tawa vakavosa e vakayagataki?